

**РУҲИЙ ЗЎРЛИК БИЛАН СОДИР ЭТИЛАДИГАН ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР
ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ
ЙЎНАЛИШЛАРИ**

Бўриев Бехруз Алимардон ўғли

ИИБ Академияси 3-босқич 312-гуруҳ курсанти

Аннотация: *Ушбу мақола орқали сиз, руҳий зўрлик билан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, унинг асосий хусусиятлари, мазкур фаолиятни тартибга солувчи ижтимоий-ҳуқуқий нормалар ва уларни қўллаш амалиёти таҳлил қилиниб, такомиллаштиришга доир таклиф ва тавсиялар берилиб, ушбу фаолиятда келиб чиқиши мумкин бўлган муаммо ва камчиликлар кўриб чиқилган ҳамда бартараф этиш бўйича бир қатор таклифлар берилган ва хориж тажрибалари ўрганиб чиқилиб уларни Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари асосида таҳлили юзасидан мулоҳазалар юритилиб, тавсиялар бериб ўтилган. Юқорида келтириб ўтилган жихатлардан фойдаланган ҳолда ушбу фаолиятни такомиллаштириш йўналишлари ёритиб берилган.*

Калит сўзлар: *руҳий зўрлик, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, илғор хориж тажрибаларини ўрганиш.*

КИРИШ

Бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги ички ишлар органлари олдида ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазибаларни қўймоқда²⁹⁵.

Қонун ҳужжатларида ички ишлар органларининг энг устувор йўналиши сифатида ҳаракатлар яқдиллиги асосида барча давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ўзаро ҳамкорлик қилишнинг амалий механизмини жорий этиш²⁹⁶ назарда тутилган. Тадқиқотларда ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий ва амалий механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда такомиллаштириш долзарб масала эканлиги таъкидланган²⁹⁷.

²⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон фармони // URL: <http://www.lex.uz>.

²⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 мартдаги «Тошкент шаҳрида жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш тўғрисида»ги 3528-сонли қарори // URL: <http://www.lex.uz>.

²⁹⁷ *Абдуллаходжаев Г.Т.* Предупреждение краж и мошенничества: виктимологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук – Т., 2004. – С. 118.; *Ғофуров Ш.Р.* Уюлмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш (ички ишлар органлари фаолияти мисолида): юрид. фан. бўйича фал. д-ри (PhD) ... дис. – Т., 2019.

Хуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирларига бўлган жамият эҳтиёжи ва Ҳаракатлар стратегиясида бу соҳада белгиланган устувор вазифалар талаблари, мазкур диссертация доирасида ўтказилган тадқиқотлар натижалари хуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг тадқиқот мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда: а) назарий; б) ташкилий; в) ҳуқуқий; г) методологик асосларини такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Биринчи йўналиш. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда хуқуқбузарликлар профилактикаси, хусусан хуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси мақсади, вазифалари, субъектлари, объектларини аниқ ва тўлиқ белгилаш имконини берадиган назарий асослар бўлиб хизмат қиладиган тушунчаларни илмий муомалага киритиш зарурати вужудга келган.

Хуқуқбузарлик тушунчасини фақатгина Маъмурий ва Жиноят кодекси нормалари талаблари бузилиши нуқтаи назаридан эмас, балки мазкур нормалар талаблари бузилиши занжирининг олдинги ҳалқалари бўлган фуқаролик, оила, меҳнат, экология, тадбиркорлик ва бошқа ҳуқуқ соҳалари нормаларининг бузилишини ҳам ўзида акс эттириши; б) виктимология нафақат хуқуқбузарликлардан жабрланган, балки жабрланиш эҳтимоли юқори ва жабрланишга мойил бўлган шахсларни ҳамда уларнинг сабаб ва унга имкон бераётган шарт-шароитларни ўрганиши; в) профилактика нафақат хуқуқбузарлик содир этилишига, балки хуқуқбузарликдан жабрланишга йўл қўймаслик тўғрисида огоҳлантириш ҳамда уларни келтириб чиқарувчи сабаб-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга йўналтирилган чора-тадбирларни ҳам назарда тутиши кераклиги диссертациянинг 1-боби 1.1. параграфида асослантирилди ҳамда муаллифлик таърифлари ишлаб чиқилди.

Мазкур тушунчаларнинг хуқуқбузарликлар профилактикаси назариясига киритилиши ва амалдаги қонунларда мустаҳкамланиши келажакда хуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи орган ҳамда муассасаларга бу соҳада чора-тадбирларни аниқ ва манзилли белгилаш ҳамда улар фаолияти йўналтириладиган объектларни тўлиқ қамраб олиш имкониятини беради.

Иккинчи йўналиш. Ички ишлар органларининг: а) Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 10-моддасига мувофиқ хуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, шу жумладан хуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича белгиланган ваколоти доирасида, мазкур қонуннинг 23-моддаси талаблари асосида эса хуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаши ҳамда уларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиши; б) Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 313-моддаси талабларига мувофиқ

маъмурий ишни кўриб чиқувчи мансабдор шахси маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этиш сабаблари ва уларга олиб келган шарт-шароитларни аниқлаганда уларни бартараф қилиш юзасидан чоралар кўриш тўғрисидаги тақдимномани тегишли корхона, муассаса, ташкилот раҳбарига киритиши, раҳбар эса тақдимнома келиб тушган кундан бошлаб бир ой ичида уни киритган органга (мансабдор шахсга) кўрилган чоралар ҳақида маълум қилиши шартлиги; в) суриштирувчиси ва терговчиси Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекснинг 296-моддасига мувофиқ жиноят ишларини юритишда жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлашлари шартлиги, 297-моддасига мувофиқ эса улар жиноят ишини тергов қилиш чоғида аниқланган жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф қилиш чораларини кўриш тўғрисида тегишли давлат органига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига, жамоат бирлашмасига, жамоага ёки мансабдор шахсга тақдимнома киритиши белгиланган.

Мазкур диссертация тадқиқотининг олдинги бобларида ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид назарияда, қонунчиликда ва амалиётда ҳам ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли(мойиллик)ни шакллантирувчи ва жабрланишни тақозо этувчи сабабларни ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни (виктимоген омилларни) аниқлаш, шунингдек уларни бартараф этиш соҳасида муайян бўшлиқлар борлиги аниқланди ҳамда асослантирилди.

Мазкур бўшлиқларни бартараф этиш мақсадида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси назарияси ва қонунчилигига, шунингдек амалиётга қуйидаги тушунчаларни киритиш мақсадга мувофиқдир:

а) **ҳуқуқбузарликдан жабрланишга мойил бўлган шахс** – ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори хавфлилиги туфайли ҳуқуқбузарлик содир этилишидан жабрланиш эҳтимоли ҳолатида бўлган жисмоний шахс;

б) **ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи** – бу ҳуқуқбузарлик содир этилганлиги натижасида жисмоний, маънавий ҳамда мулкый зарар кўрган ёхуд ижтимоий хавfli қилмиш содир этилиши натижасида шундай зарар кўриш реал хавfli остида қолдирилган шахсдир;

в) **ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси фаолиятининг объекти** – бу ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси чора-тадбирлари йўналтирилган ҳуқуқбузарликлардан жабрланишга мойиллик (эҳтимол юқори бўлиш)ни шакллантирувчи ва жабрланишни тақозо этувчи омилларнинг, жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ҳамда жабрланган шахсларнинг жамиятда бўлишини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир;

г) **ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси бўйича фаолияти** – бу ҳар қандай шахснинг, хусусан ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахснинг жабрланувчига айланишининг олдини олиш, ҳуқуқбузарликдан жабрланганларнинг ҳуқуқ ва

эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, шунингдек уларнинг такрор жабрланишига йўл қўймаслик, жабрланишни келтириб чиқарувчи вазият (ҳолат)лар ва сабаб-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган умумий, махсус, якка тартибдаги ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий, психологик, маънавий, маърифий, тиббий, педагогик ва бошқа чора-тадбирлари мажмуини амалга оширишга қаратилган фаолиятидир.

Бундан ташқари, маъмурий ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишларнинг сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларини аниқлаш, шунингдек уларни бартараф этиш бўйича тақдимнома киритилиши ҳуқуқий тартибга солинмаган.

Тадқиқот натижалари ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишнинг сабаб ҳамда унга имкон берувчи шарт-шароитларини аниқлаш, шунингдек уларни бартараф этиш бўйича фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш соҳасидаги мавжуд зиддият ва бўшлиқни бартараф этишни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг нормаларини такомиллаштириш. Мазкур кодекснинг 313-моддаси ҳамда 196-моддалари ўртасида номувофиқлик мавжуд бўлиб, уни қуйидагилар билан асослаш мумкин: *биринчидан*, кодекснинг 313-моддасига асосан тақдимнома киритиш ваколати ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс)га берилган; *иккинчидан*, кодекснинг 196-моддасида эса ишни кўриб чиқувчи орган эмас, балки ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ва ички ишлар органларининг ёзма тақдимномаларини бажариш чораларини кўрмаслик учун жавобгарлик белгиланган.

Бундан ташқари, мазкур кодекснинг 313-моддасига асосан ишни кўриб чиқувчи органларга тақдимнома киритиш ваколати берилган бўлса-да, тақдимномани бажариш чораларини кўрмаганлик учун жавобгарлик масаласи фақат суд томонидан ҳал қилиниши белгиланган. Бу эса ваколатли органнинг тақдимномасини профилактик жиҳатдан таъсир этиш даражаси самарасизлигига олиб келмоқда. Беларусь Республикаси Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги кодексининг 24.3-моддасида прокуратура, суриштирув, тергов (назарда тутилган бошқа) органлари томонидан киритилган тақдимномани бажармаган ҳолларда ушбу органлар маъмурий баённома расмийлаштиришга ваколатли ҳисобланади²⁹⁸.

Тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг:

а) 196-моддасида нафақат Миллий гвардия ва ички ишлар органларининг, балки ҳуқуқбузарликнинг, шунингдек ҳуқуқбузарликдан жабрланишнинг сабаб ва

²⁹⁸ *Сивакова Ю.Л.* О некоторых мерах по повышению эффективности деятельности следственного комитета Республики Беларусь как субъекта профилактики правонарушений // Вестник Академии МВД республики Беларусь. – 2014. – №2(28). – С.32.

шароитларини бартараф этиш юзасидан ваколатли органлар (*МЖтКнинг 313-моддасига асосан 34 та орган, ЖПКнинг 297-моддасига асосан суриштирувчи, терговчи, прокурор*)нинг ёзма тақдимномаларига асосан “*Хуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича идоралараро комиссия*”лар томонидан ҳал этилишини назарда тутувчи қонидани мустаҳкамлаш зарур;

б) 313-моддасига ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) томонидан корхона, муассаса, ташкилот раҳбарига киритилаётган тақдимномада хуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишнинг сабаб ҳамда унга имкон берувчи шарт-шароитларини аниқлаш, шунингдек уларни бартараф этиш чораларини кўриш кераклиги ҳақида қоида киритилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси нормаларини такомиллаштириш. Мазкур кодекснинг: а) 296-моддасига жиноятдан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишнинг сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш мажбуриятини; б) 297-моддасига суриштирувчи, терговчи, прокурор жиноят ишини тергов қилиш чоғида жиноятдан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишнинг сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш, тегишли давлат органига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига, жамоат бирлашмасига, жамоага ёки мансабдор шахсга ана шу сабаб ва шарт-шароит ҳамда омилларни бартараф қилиш чораларини кўриш тўғрисида тақдимнома киритилишини; в) 298-моддасига жиноят ишини кўриш жараёнида жиноятдан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишнинг сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқланганидан кейин суд хусусий ажрим чиқаришини, унда тегишли давлат органларидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан, жамоат бирлашмаларидан, жамоалардан ёки мансабдор шахслардан ана шу сабаб ва шарт-шароитларни ҳамда омилларни бартараф этиш чораларини кўришни талаб қилишини; г) 299-моддасига жиноятдан жабрланиш эҳтимоли(мойиллиги)ни шакллантирувчи ва жабрланишнинг сабаблари ҳамда уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф қилиш тўғрисидаги тақдимнома ёки хусусий ажрим юборилган давлат органи, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи, жамоат бирлашмаси, жамоа ёки мансабдор шахс зарур чораларни кўриши ва кўрилган чораларнинг натижалари тўғрисида кечи билан бир ойлик муддат ичида тегишинча суриштирувчини, терговчини, прокурорни ёки судни хабардор қилиши шарт эканлигини назарда тутувчи қоидаларни киритиш зарур.

Тўртинчи ўйналиш. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, хуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ёхуд хуқуқбузарликдан жабрланган шахсларни аниқлашга қаратилган чоратadbирларни ҳаракатлантирувчи хуқуқий механизми етарлича эмас. Хусусан:

а) Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 44-моддасида (1-қ. 3-б.), шунингдек Ўзбекистон Республикасининг ИИВнинг 2017 йил 25 августдаги «Ички ишлар органлари томонидан хуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги йўриқномасида белгиланган «Хуқуқбузарликлардан жабрланувчиларни аниқлаш ва ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирларни кўриш» чора-тадбири шахснинг хуқуқбузарликдан жабрлангандан кейинги ҳолатини назарда тутди. Бу эса бир томонлама бўлиб, хуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикаси тамойилига зидликни келтириб чиқаради;

б) Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонунида (28-м. 4-қ. 1-б.) «жиноятлар, бошқа хуқуқбузарликлар содир этилган жойда ёки ҳодисалар жойида жабрланган фуқароларга, шунингдек ночор аҳволда қолган фуқароларга биринчи тиббий ёрдам ёки бошқа хил ёрдам кўрсатилишини ташкил этиш» мажбурияти белгиланган ва унга кўра воқеа жойидаги жабрланувчиларни аниқлаш ва реабилитация қилиш назарда тутилган бўлиб, жиноятлар, воқеа-ҳодисалардан жабрланганларга ёрдам кўрсатишга қаратилгандир;

в) Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонунида (8-м. 1-қ. 3-б.) «Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик содир этилганлиги ёки содир этилиши таҳдиди мавжудлиги тўғрисидаги мурожаатларни кўриб чиқиши» мазмунидаги чора-тадбир белгиланган бўлиб, бу хотин-қизлар ҳар қандай хуқуқбузарликлардан жабрланишини барвақт олдини олишга хизмат қилади, шунингдек қайта жабрланишига йўл қўймайди. Бироқ ушбу чора-тадбир ҳам бир тарафлама бўлиб, буни фақатгина хотин-қизларга қаратилганлиги билан асослаш мумкин.

Тадқиқот натижалари хуқуқбузарликлар профилактикасига оид амалдаги қонунларга хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи, шу жумладан ички ишлар органларининг жамиятда хуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимолининг ва жабрланишга мойил шахсларнинг шаклланишининг барвақт олдини олиш, шунингдан хуқуқбузарликдан жабарланиш сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича ваколатларни ҳамда уларни амалга ошириш тартиби ва талабларини белгиловчи нормаларни такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни нормаларини такомиллаштириш. Мазкур қонунга:

а) «хуқуқбузарликдан жабрланишга мойил бўлган шахс» тушунчасини юқорида биринчи йўналишда берилган таҳрирда киритиш; б) хуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси тушунчасини Хуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва иштирок этувчи орган ёки муассасаларнинг жамиятда

ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли(виктимлик) шаклланишининг, жабрланишга мойил бўлган шахсларнинг жабрланувчига айланишининг барвақт олдини олиш, ҳуқуқбузарликдан жабрланганларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни реабилитация қилиш, ҳуқуқбузарликлардан жабрланишнинг сабаб ва шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш мақсадида умумий, махсус, яқка тартибдаги профилактика билан уйғунликда қўлланиладиган ижтимоий, ташкилий, ҳуқуқий, психологик, маънавий, маърифий, тиббий, педагогик ва бошқа чора-тадбирларини амалга ошириш жараёни ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси деган янги таҳрирда бериш; в) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси вазифаси сифатида (4-моддага), шунингдек уни бевосита амалга оширувчи органлар ваколатларига(10-19-моддаларга) ҳуқуқбузарликлардан жабрланишнинг олдини олиш, жабрланиш эҳтимоли(мойиллик)ни шакллантирувчи, жабрланишнинг сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш, бартараф этиш чора-тадбирларини кўришга оид қоидаларни киритиш; г) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси чора-тадбирларини амалга ошириш асосларига (24-моддага) «ҳуқуқбузарликларда жабрланишга мойил ва жабрланган шахслар тоифаларининг кўпайиши»ни ҳам киритиш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизларни тазйиқлар ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунининг айрим нормаларини такомиллаштириш. Мазкур қонуннинг: а) 3-моддасига қўйидаги таҳрирда: “Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланишга мойил – ўзининг ғайриижтимоий хулқ-атвори хавфлилиги туфайли ҳуқуқбузарлик содир этилишидан жабрланиш эҳтимоли ҳолатида бўлган аёл жинсидаги шахс” тушунчасини, шунингдек 10-бандига “педагогик-реабилитация”, 11-бандига «хотин-қизларда тазйиқ ва зўравонликдан жабрланишга мойиллик шаклланишига ҳамда жабрланишга”, мазкур банддаги “ижтимоий” сўзи ўрнига “маънавий-маърифий, ижтимоий-руҳий, педагогик-реабилитация” ибораларини; б) 5, 8-12-моддаларига “хотин-қизларда тазйиқ ва зўравонликдан жабрланишга мойиллик шаклланиши ҳамда жабрланиши сабаблари ҳамда уларга имкон берадиган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш” таҳририда алоҳида бандлар; в) 15-моддаси 2-бандига “ҳамда улардан жабрланишнинг”, 4 ва 6-бандларига “ҳамда жабрланиш”, 7-бандига “ва ундан жабрланиш”, 9-бандига “шунингдек жабрланиш эҳтимоли юқори” деган ибораларини киритиш; г) 16-моддага “жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган”, 17, 19, 20-моддаларнинг 1-қисмларига “шунингдек жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган”, 22-модда 2-қисмига “ҳамда улардан жабрланишга” деган ибораларни киритиш мақсадга мувофиқ.

Бешинчи йўналиш. Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, амалиётда ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган(мойил) ёхуд ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахсларни аниқлашга қаратилган янги

механизмларни ишлаб чиқиш ҳамда уларни бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда мунтазам такомиллаштириб бориш зарурияти мавжуд.

Ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ёхуд жабрланган шахсларни аниқлаш: а) шахсларни ҳуқуқбузарликдан жабрланишини барвақт олдини олиш; б) жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ёхуд жабрланган шахсларни ҳимоя қилиш ҳамда бузилган ҳуқуқларини тиклаш; в) жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларнинг жабрланиш хавфини минималлаштириш; г) жабрланувчиларга етказилган зарарни аниқлаш ҳамда бартараф этиш; д) жабрланувчиларнинг ҳисобини юритиш; е) таъсир кўрсатишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишда шахсга хос бўлган индивидуал хусусиятларни таҳлил этиш; ё) объектив ва субъектив хусусиятли виқтим омилларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш имконини беради.

Ҳуқуқбузарликларнинг (*коррупция, фирибгарлик, безорилик, майда безорилик, ҳақорат ва шу кабилар*) латентлиги билан боғлиқ омилларнинг мавжудлиги ички ишлар органларининг жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларни ёхуд ҳуқуқбузарликдан жабрланганларни аниқлашга қаратилган фаолияти самарадорлигига салбий таъсир этади.

Тадқиқотларда таъкидланганидек, коррупциянинг мураккаблиги шундаки, *биринчидан*, унинг барча иштирокчилари – пора олувчи ва пора берувчи ўзининг жиноят ҳаракатларини синчиклаб яширишдан манфаатдор, чунки жиноят фош этилса, пора олиш ва пора бериш учун жиноий жавобгарлик муқаррар. Шунинг учун ҳам мазкур тоифадаги жиноятлар аксарият ҳолларда гувоҳларсиз ва жиноят излари ниқобланган ҳолда содир этилади. Бошқа бир тадқиқотда эса 22 фоиз ҳолатда қурбоннинг виқтим хулқ-атвори ўғрилиқ содир этишнинг муҳим сабаби бўлганлиги қайд этилган.

Бу каби ҳолатларни дунёнинг ривожланган мамлакатларида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, АҚШ ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари томонидан амалга оширилаётган назоратнинг, шунингдек жабрланувчи ёки жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар билан аниқлашнинг суствлиги, улар билан қайтма алоқани таъминлаш механизми ишлаб чиқилмаганлиги сабабли мамлакатдаги “Ҳинд колл-марказлари”нинг жиноий фаолияти кенгайиб кэтишига замин яратган. Марказ 4 йил давомида телефон ва Интернет имкониятларидан фойдаланиб, асосан кекса ёшдагилар ва муҳожирларни (жабрланганлар сони 15 мингдан ортиқ) алдаб, уларга қамоқ жазоси, депортация ва АҚШ ҳукумати билан боғлиқ бошқа муаммолар билан таҳдид қилиб 250 миллион АҚШ долларидан ортиқ миқдорда пулларни ундириб келишган²⁹⁹.

²⁹⁹ Саитқулов Қ.А. Фирибгарлик жиноятининг сабаб ва шароитлари, усуллари ҳамда виқтимологик профилактикасига оид айрим масалалар// Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2019-7-4> (дата обращения: 20.03.2020).

Мазкур ҳолат бўйича илк жабрланган шахсларни ўз вақтида аниқлаш ва улар берган маълумотларни ўрганиш келгусидаги виктимологик профилактик чора-тадбирларни белгилаб олишни ҳамда бу каби жиноятдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган минглаб фуқароларнинг жабрдийдага айланишининг барвақт олдини олишга хизмат қилади.

Юқоридаги таҳлилларга асосланиб, ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахслар билан бир қаторда жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларни аниқлаш тўғрисида ва улардаги бу каби хавфни камайтириш ҳамда ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштиришга қаратилган чора-тадбирларни ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлаш зарур.

Шу жиҳатдан ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ва жабрланган шахсларни аниқлаш бўйича янгича механизмларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш тақозо этилади.

Тадқиқот жараёнида ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ёхуд жабрланган шахсларни аниқлаш бўйича модель ишлаб чиқилди. Унга мувофиқ ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ёхуд жабрланган шахсларни аниқлашда қуйидагиларга асосланиши лозим:

– маъмурий ҳудудни профилактик кўздан кечириш ва криминоген вазиятни таҳлил қилиш жараёнида олинган хабарлар ва маълумотларни таҳлил қилиш натижаларига;

– маъмурий ҳудудда жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш жараёнида аниқланган реал ҳолатлар ва ахборотларни таҳлил қилиш натижаларига;

– маъмурий ҳудудда ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикасини ташкил этиш ҳамда амалга ошириш жараёнида келиб тушган мурожаатлар ҳамда хабарларни ўрганиш ва таҳлил қилиш натижаларига;

– фуқароларни қабул қилиш, уларнинг ариза ва шикоятларини кўриб чиқиш ва ҳал этиш жараёнида олинган маълумотларни таҳлил қилиш натижаларига;

– маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва улар тўғрисидаги ишларни юритиш ҳамда ҳал қилиш жараёнида аниқланган ҳолатларни таҳлил қилиш натижаларига;– маъмурий ҳудудда паспорт-виза ва назорат-лицензиялаш қоидаларига риоя этилишини таъминлаш жараёнида аниқланган ҳолатларни таҳлил қилиш натижаларига;

– ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда ички ишлар органлари соҳавий хизматлари, давлат органлари ва муассасалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат-нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролар билан ўзаро ахборот алмашинуви натижаларига;

– фавқулодда ҳодисалар оқибатларини бартараф этишда иштирок этиш жараёнида олинган маълумотларни таҳлил қилиш натижаларига;

– аҳоли билан ўтказиладиган сайёр қабуллар, ҳисобот учрашувларини ташкил этиш ва ўтказиш жараёнида олинган маълумотларни таҳлил қилиш натижаларига.

Ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларни аниқлашда амалиётга жорий этилаётган қуйидаги усуллардан фойдаланиш самаралидир: а) халқ билан мулоқот қилиш; б) сайёр қабуллар ташкил этиш; в) уйма-уй юриш; г) виктимологик профилактик суҳбат ўтказиш; д) виктимологик ҳуқуқий тарғибот; е) ижтимоий сўров; ж) оммавий ахборот воситалари орқали мурожаат; з) ижтимоий тармоқларда махсус сайтлар ташкил этиш ва ҳ.к.

Ички ишлар органлари томонидан ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларни аниқлашда қуйидаги воситалардан фойдаланишлари мумкин: маъмурий ҳудудда ва турли объектларда ўрнатилган видео кузатув камераларини таҳлил қилиш; юридик ва жисмоний шахсларнинг турли мурожаатларига оид материалларини таҳлил қилиш; маъмурий ва жиноят ишига доир ҳамда бошқа иш материаллари; оммавий ахборот воситалари орқали тақдим этилаётган материаллар; Интернет ижтимоий тармоғидаги жабрланиш билан боғлиқ ҳолатлар.

Олтинчи йўналиш. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчиларнинг ҳисобини юритиш фаолияти қонун ҳамда қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши белгиланган. Ушбу фаолиятнинг йўлга қўйилиши ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, унга кўра ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчи шахси тўғрисидаги маълумотлар (ёши, жинси, маълумоти, машғулоти ва бошқа индивидуал хусусиятлари), жабрланувчига етказилган зарар (зарарнинг тури, миқдори) ҳамда ҳуқуқбузарликдан жабрланишга олиб келувчи виктимоген омилларни таҳлил қилиш имконияти яратилади.

Тадқиқотларда ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасини ташкил этиш, режалаштириш, жабрланувчиларни рўйхатга олиш ҳамда уларнинг доимий статистикасини юритиш зарурият эканлиги тўғрисидаги қарашлар илгари сурилган³⁰⁰.

Ички ишлар органлари фаолиятида ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахсларни аниқлаш ҳамда уларни рўйхатга (ҳисоб) олиш борасида амалга оширилаётган ишлар ҳам етарли эмаслигини амалиётга оид статистик маълумотлар кўрсатмоқда.

Тадқиқот натижаларидан келиб чиққан ҳолда ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчиларнинг ҳисобини юритиш фаолияти самарадорлигини ошириш учун:

а) ички ишлар органлари томонидан Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги (16.09.2016 й.) ва “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги (14.05.2014 й.) қонунларига мувофиқ

³⁰⁰ Ниёзова С.С. Вояга етмаганларга нисбатан зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар виктимологик профилактикасига доир қонун нормаларини такомиллаштириш [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://uzjournals.edu.uz/proacademy/vol1/iss3/7> (дата обращения: 21.09.2019)

ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш учун статистик маълумотларнинг ягона тизимини жорий этиш;

б) маъмурий ҳуқуқбузарлик йўли билан маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етказилган шахслар бўйича тизимли таҳлилни ўтказиш, шунингдек, уларнинг ягона марказлаштирилган ҳисобини юритиш тартибини амалда жорий этиш;

в) ИИВнинг 2017 йил 12 июлдаги “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги йўриқномасининг 78-бандини қуйидаги: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаси ходими Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 3 майдаги 322-сон “Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар ва жабрланувчиларни марказлаштирилган ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорига мувофиқ маъмурий жазога тортилган шахслар ва жабрланувчиларни ҳисобга олиш бўйича белгиланган чора-тадбирларни амалга оширади, шунингдек ҳуқуқбузарнинг муқаддам маъмурий жавобгарликка тортилганлигини текшириш мақсадида талабнома жўнатади ҳамда жавобини иш ҳужжатларига қўшиб қўяди» деган таҳрирда ўзгартириш киритиш;

Еттинчи йўналиш. Тадқиқотлар амалиётда ички ишлар органларининг ҳар бир соҳавий хизматлар ўзларининг асосий фаолият йўналишларидан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган ва жабрланган шахсларни тоифалашни ҳамда уларнинг индивидуал, ижтимоий-психологик хусусиятларини аниқлаш, шунингдек мазкур ҳолатларни инобатга олган ҳолда виктимологик профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга эҳтиёж юқорилигини кўрсатмоқда.

Ушбу фаолият йўналиши ички ишлар органлари ходимларидан юксак билим ҳамда юқори малакага эга бўлишни талаб этади. Чунки шахсга хос индивидуал ҳамда ижтимоий-психологик хусусиятларни билиш учун бир қатор чора-тадбирларни тизимли амалга ошириш зарурати мавжуд. Ушбу чора-тадбирларга қуйидагиларни келтириш мумкин: жабрланувчининг индивидуал, ижтимоий-психологик хусусиятларини акс эттирувчи маълумотларни олиш, жамлаш, ўрганиш ва таҳлил қилиш; жабрланувчининг индивидуал, ижтимоий-психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда профилактик суҳбат ўтказиш ҳамда мулоқот жараёнида муаммоларини аниқлаш ва ўрганиш; жабрланувчининг индивидуал, ижтимоий-психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда амалий чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ҳамда қўллаш; жабрланувчининг индивидуал, ижтимоий-психологик хусусиятларини ўрганишда мутахассис психологлар имкониятидан кенгроқ фойдаланиш.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ҳуқуқбузарликдан жабрланишга сабаб бўлувчи низоларни вақтида аниқлаш ҳамда бартараф этиш ҳам криминалогик, ҳам виктимологик аҳамиятга эга профилактик чора-тадбир бўлиб, бу ривожланган давлатларда ҳам кенг қўлланиладиган самарали ёндашув ҳисобланади.

Хуқуқбузарлик содир этганлар ва жабрланувчиларнинг хулқи, одоби, ахлоқи, маълумоти, маънавияти, руҳий ҳолати каби шахсининг хусусиятлари ҳақидаги кўрсаткичлар кўпинча бир-бирига яқин ҳисобланади³⁰¹. Бу каби хусусиятлар кўпинча хуқуқбузарликдан жабрланиб қолишга сабаб бўлувчи низоли ҳолатларни юзага келтиради. Масалан, жиноятга оид статистик маълумотлар таҳлиллари шуни кўрсатмоқдаки, оилада қўлланиладиган ҳар қандай кўринишдаги зўравонликнинг келиб чиқишига, оила аъзолари ўртасида вужудга келадиган оилавий-маиший низолар сабаб бўлади³⁰².

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдурасулова Қ.Р. Аёллар жиноятчилигининг жиноят хуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. – Т., 2005. – 231 б.
2. Алауханов Е., Зарипов З., Тукеев А. Преступность несовершеннолетних и её профилактика / Монография. Алматы, 2009. – С. 31.
3. Амиров З.А. Хуқуқбузарликларнинг олдини олишда хуқуқий тарбия: назария ва хуқуқни қўллаш амалиёти: Монография / Масъул муҳаррир: юридик фанлар доктори, доцент Х.Т. Маматов. – Т., 2016. – 262 б.
4. Антонян Ю.М. Преступность женщин // Социалистическая законность. – 1991. – №7. – С. 20.
5. Ахъядов Е.С. Отечественный и зарубежный опыт профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних // «Молодой учёный». – 2016. – № 2 (106). – С. 658–661.
6. Бакаев А.А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних. – М., 2004. – С. 181–194.
7. Большова Н.Н. Молодежная политика в ЕС: Роль образования в противодействии проявления экстремизма (пример Германии) // [Электрон манба]: https://mgimo.ru/files2/z11_2014/Molodezhnaya-politika-v-EU-rol-obrazovaniya-v-protivodeystvii-proyavleniy-ekstremizma.pdf (мурожаат қати: 09.06.2019 й.).
8. Ветошкин С.А. Ювенальное право: Учеб. пособие. – Екатеринбург, 2008. – 169 с.

³⁰¹ Хаткова Ф.Х. Виктимологические аспекты женской преступности: автореф...дис. канд. юрид. наук. – М., 2004. (Khatkova F.H. Victimological aspects of female crime. Abstract. Diss. ... kand. The faculty of law sciences. – М., 2004.)

³⁰² Муродов А.Ш. Ички ишлар органларининг оиладаги зўравонлик билан боғлиқ хуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш: юрид. фан. бўйича фал. д-ри (PhD) ... дис. – Т., 2019. – Б.28,110.